

SACRUL - REPERE PENTRU O HERMENEUTICĂ ETNOLOGICĂ A FAPTULUI DE CULTURĂ

Conf. univ. dr. Ioan Viorel Boldureanu

Într-o carte (Boldureanu, 1997, p. 5, 19, 30) încercam să evidențiez că, în virtutea acțiunii postulatului solidarității psihogenezei instrumentelor cunoașterii, formulat de Jean Piaget și școala sa, și în lupta dramatică a omului cu tentația de a deveni *autarhic* (în ipostazele de *homo faber* și mai ales de *homo fictus* – cf. Tuțea, 1992, p. 21, 39), descoperirea existenței unei rădăcini comune numită de mine *aisthesis* (un „principiu genetic” unic al experienței estetice și al ecstazei religioase – artei și religiei – și, în consecință, al complementarității acestora) poate avea un salutar efect neg-entropic și non-autarhic, anti-alienant, întrucât menține, relația esențială a omului cu Primordiile și îi conferă, în toate actele și creațiile sale semnificative, *modelul*, axialitatea, paradigma.

Tot între considerațiile preliminare se cuvine să reafirmăm axioma, lui Rudolf Otto, conform căreia sacrul, existând „viu în toate religiile constituie partea lor cea mai intimă” (Otto, 1992, p. 14), în fapt, el, *sacrul*, preexistă oricărei existențe; mai departe, *sacrul*, fiind o categorie *a priori*, ne pune pe noi în legătură totuși nemijlocită (dar nu pe căile senzorial-raționale) cu latura numenală, cu *numinosul* unei realități de cu totul altă factură și de, alt grad de tărie ontică.

De asemenea, tot aici sunt dator să precizez că un fapt anume săvârșit de om, creat de el, în care el se implică ori se lasă implicat (cu voia ori fără voia lui) în ordine materială, naturală, ideală, – firească ori suprafirească, – de la cele mai simple (căscatul, strănutul cu gestul și respectiv cuvintele aferente) până la cele mai complexe (cum ar fi marile edificii cultural-spirituale cu instituțiile lor specifice, ori lumea operei) *sunt* ceea ce sunt în virtutea unei „inerențe”, a unui ceva ce se află *în ele* (adică în latura ori în condiția lor „ascunsă” – inaparentă, ocultă; acel ceva reprezentând cumva *în-sinele*, latura noumenală, *numinosul*, declanșează acea inerență ce-i este proprie și provoacă un proces de semioză, care, chiar dacă are aparența unei „devenirii”, procesul însuși este al *unui prezent continuu și etern*, intim legat fiind de ceea ce estetica fenomenologică denumeste prin *raporturile* de apariție – mod specific de existentă a obiectului estetic, a *frumuseții* prin care, ca în cazul elipsei din matematică, „este vizibilă o lege pe care noi o putem resimți intuitiv, fără să o sesizăm intelectual. Ea conține un raport de apariție”. (Hartmann, 1974, p. 165)

În al patrulea rând, între considerațiile preliminare trebuie reamintită relația tensionată de „interconținere dinamică” între *sacru* și *numinos*. Precum arătau cu altă ocazie (Boldureanu, 1971/a, p. 11, 33), întemeiat și pe opinia celui mai profund cunoscător al formelor simbolice, raportul magic/mistic dinlăuntrul oricărui fapt religios se clădește pe principiul „unei totale continuități între magie și religie” (mistică, n.n – Cassirer, 1994, p. 132).

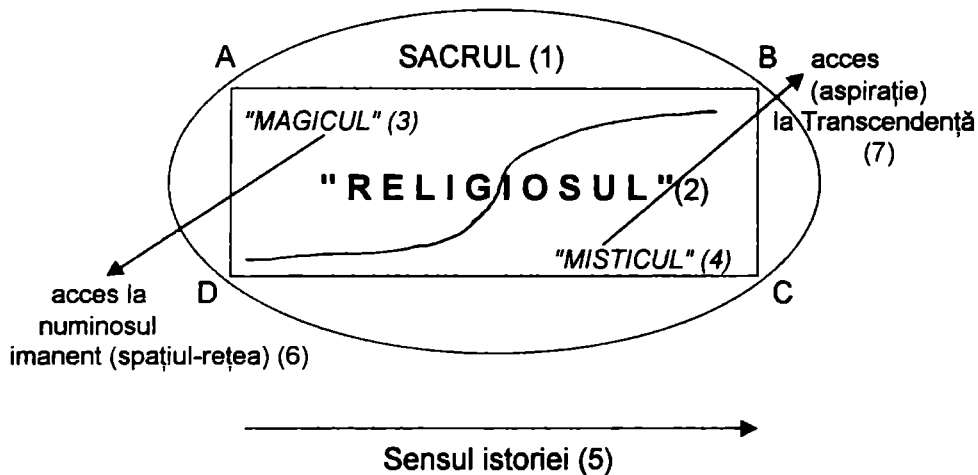

Fig. 1. Legenda: Sacrul (1), Religiosul (2), Magicul (3), Mistical (4), Sensul istoriei (5), Vectorul misticii (7), Vectorul magic (6).

Astfel, religiosul (cuprins întotdeauna înlăuntrul sacralului și, deci, implicit având *numinosul* ca o condiție *sine qua non*) se compune din *magic* și *mistic* într-un raport tensionat sugerat prin diagonala BD. Proporția magicului, inversă misticului, este cu atât mai mare cu cât forma religiosului este mai primitivă, dar diagonala BD se apropie asimptotic de laturile AB și CD, astfel încât doza de magic și respectiv de mistic să nu dispară niciodată complet din religios „odată cu venerabila religie a lui Moise începe, spre a se manifesta apoi într-o măsură mereu crescândă, procesul de moralizare și, în general, de raționalizare a numinosului ca și acela de desăvârșire a sa ca <sacru> în înțelesul deplin al acestui cuvânt (ceea ce poate însemna că *sacru* în creștinism ajunge să fie *eliberat* de constrângerile imanentiste ale arhaicității ce izvorăsc din poziția intramundană, netranscendentă a divinității – n. n.). Dar o asemenea moralizare și raționalizare nu reprezintă un triumf asupra numinosului, ci doar un triumf asupra predominării lui exclusive. Ea are loc *înăuntrul* (s.a.) numinosului și este îmbrățișată de acesta” (Otto, 1992, p. 98). Reținem aceste din urmă considerații nu doar pentru valoarea analogică; mai mult, raportul *magic-mistic* înlăuntrul religiosului este o altă ipostază a „poziției” (așadar tot raport!) *numinosului* înlăuntrul *sacralului* (cu cele două „conținuturi” ale sale total deosebite *calitativ*: sacer și sanctus).

Ar mai fi de adăugat la finele considerațiilor și ipotezelor preliminare că tocmai elementelor definitorii pentru sacer – căruia, în raportul sacrunuminos, cât mai ales în ipostaza arhaică a raportului magic-mistic – le corespunde ceea ce am numit prin AISTHESIS – rădăcina comună, principiul co-genezei artei și religiei, complementaritatea experienței estetice și ecstazei religioase.

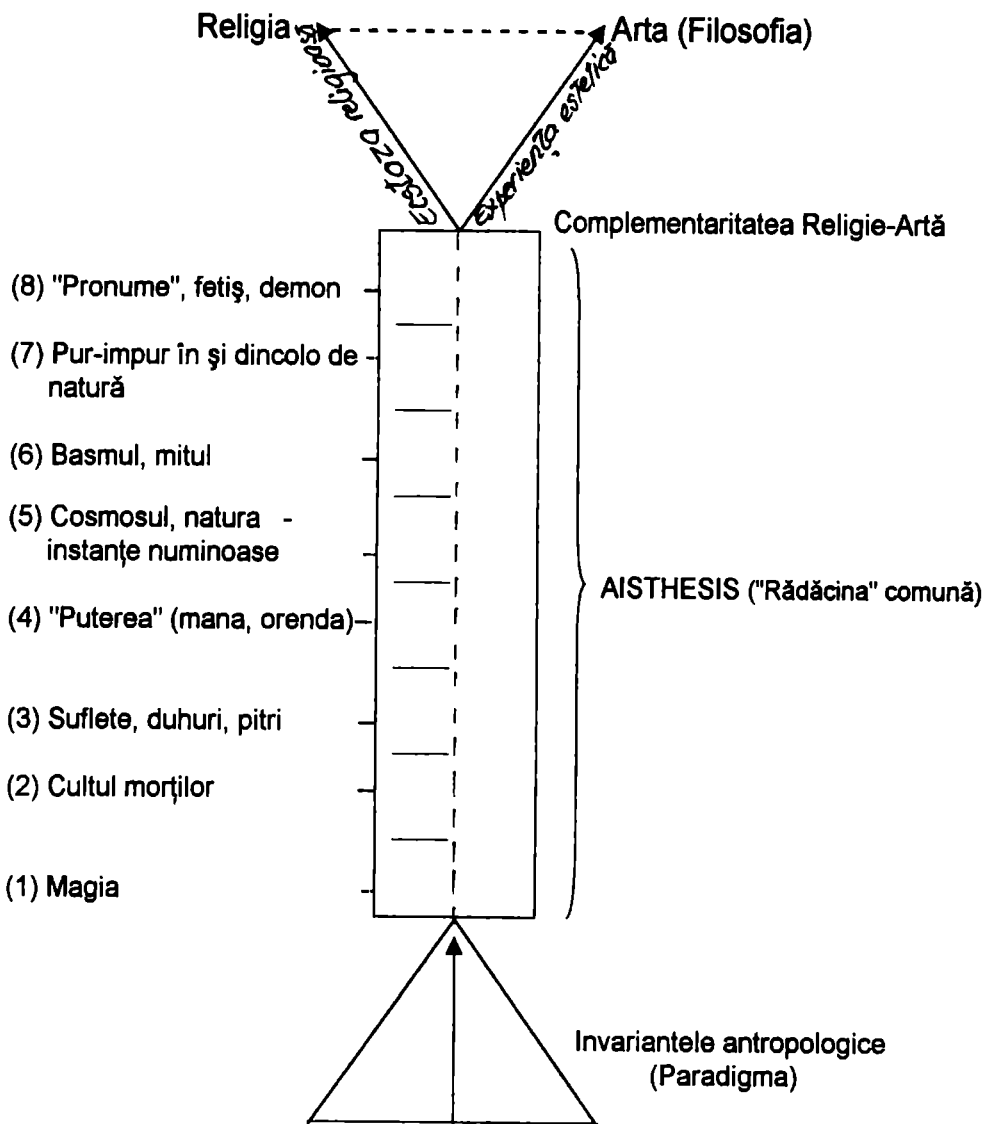

Figura 2

În fig. 2. triumghiul de la bază reprezintă „liniile de forță” ale invariantelor antropologice în dublul lor rol:

a) de a fi date omului din Primordii (și, ca atare, sunt indestructibile și inalienabile, inerente ființei omenești și

b) ele constituie *paradigma* pentru orice edificiu spiritual, cultural, artistic, valid și valoros în creația omenească, fiind totodată *temelia* antropologică ce le face cu putință în ordinea umană, apoi în cea a „perceperii” uman-divinului, și în cele din urmă, în cea a *comuniunii* umanului cu divinul.

Ordinea în care am așezat componentele (1 – 8) este aproximativ aceeași ca la Rudolf Otto (1992, p. 146 și urm.) cu deosebirea că am inversat poziția 7 cu poziția 8; acest lucru pe de-o parte pentru a sugera prin cea dintâi (1) și prin cea din urmă (8) entitățile de cea mai mare tărie și eficiență, iar pe de altă parte pentru a risipi o eventuală idee de înșiruire cronologică, diacronică ori ierarhică. (componentele acționând într-un gen de sincronie, de *sinergatism* arhaic)

După cum Rudolf Otto (*ibid*, p. 152) arată, „(...)” paragrafele 1-8 reprezintă ceea ce s-ar putea numi <prereligie> . „Aceasta nu înseamnă că religia și posibilitatea existenței ei se pot explica prin ele; dimpotrivă, ele însele nu pot fi explicate decât grație unui element religios fundamental, adică plecând de la sentimentul numinosului. Acesta este însă un element sufletesc originar, care se vrea înțeles în particularitatea și puritatea sa și care nu poate fi „explicat” pe baza altor elemente (Otto, 1992, p. 153). Este motivul pentru care, în „rădăcina comună”, adică în Aisthesis, am marcat înșiruirea 1-8 printr-o linie discontinuă față de cealaltă componentă care, în indistincția și osmoza originar întemeiate, ar corespunde dezvoltării ulterioare a esteticului. Rudolf Otto însuși menționează că *magia* este, totuși, altceva decât *cultul morților* și, tot așa, rând pe rând, există diferite *calitative* care fac ca un palier, în conținutul său specific, să fie ireductibil și inexplicabil prin conținuturile altora ori prin vecinătăți.

Totuși, „numitorul comun” al conținuturilor 1-8 este reprezentat de *numinos*. „Lucrurile din natură (inclusiv <magia naturală>, precum și cele create de om sau ale omului precum rugămintea/rugăciunea, încrederea/credința - n.n.) își fac loc în preambulul religiei și devin divinități ale naturii nu pentru că sunt <concepute ca însuflețite>, ci pentru că sunt <resimțite ca numinoase>”. (*ibid*, p. 150).

În virtutea acestui numitor comun se întâmplă (pe componenta devenirii religiosului) o anurnită „rostogolire” a unor elemente de conținut de la o protocategorie la alta – de obicei, în ceea ce privește ritualitatea și imagistica; cât privește componenta complementară care duce spre sfera experienței estetice, se întâmplă transferuri, preluări, contaminări, procese osmotice și aculturative care, toate, țin seama de devenirea specifică. Mai trebuie adăugat că fenomenul esteticului are un caracter *aluvionar* (în sensul că acesta antrenează „detritus”-

uri din subterane și precedente în virtutea acelei întemeieri pe invariantele antropologice și ca urmare a acționării acelei paradigme. Împrejurarea poate fi ilustrată, la limită, printr-un caz celebru care, e drept, vine din istoria filozofiei: la Platon apelul la mit și la limbajul mitic nu figurează și nu funcționează ca atare; Platon nu gândește „mitic”, ci filosofic. Dintr-o succintă glosare, urmându-i pe Rudolf Otto în prezentarea celor opt paragrafe putem să întrevădem *reperele* unei hermeneutici etnologice a ceea ce am aproximat sub denotația de „fapt de cultură” (exigența oricărei hermeneutici fiind aceea a „întregului” – origini și semnificații originare, paradigme, totalitatea cunoașterii, logica, gramatica acestora etc – cf. Fürst, 1997, p. 175).

(1) *Magia* nu se reduce la scopul de a influența sau de a reglementa un eveniment conform dorinței omenești, chiar dacă o asemenea intenție antrenează tehnici, teorii, analogii sau forte psihice individuale sau colective. Câtă vreme nu sunt decât atât - spune Rudolf Otto – ele nu sunt *magie* în adevăratul sens al cuvântului. Pentru aceasta, este nevoie de un element nou, de un gen aparte: „acțiunea supranaturală” datorată unor forte de o calitate cu totul specială. „Magia implică a forță *neliniștitoare* și o forță a ceva *neliniștitor*” (s.a.)(ibid. p. 148).

(2) *Cultul morților* nu derivă din vreo teorie animistă și legată intim fiind de o „artă a înfiorării” (expresie sinonimă cu forța a ceva *neliniștitor*!), el nu se întemeiază numai pe prezența unor funcții sufletești naturale, precum dezgustul și frica și nu poate fi dedus din analizarea acestora; ca și magia (sentimentul neliniștitor), și cultul morților (centrat pe „arta înfiorării”) poate fi pus în lucrare de anumiți *indivizi înzestrați* care axializează „instituțiile” corespunzătoare acționării acestor „arte”.

(3) *Sufletele, demonii, pitri-i*. Existența unei arte instituționalizate face ca acele entități, acele ceva să devină ființe venerate și iubite la modul pozitiv și să devină *eroi, demoni, sfinți și zei*.

(4) „*Puterea*” (*mana, orenda, oki*). Oricum s-ar numi căci numele este doar un palid substitut pentru ceea ce este de *nenumit*), această „putere” nu-și face loc în preambulul religiei, iar principiul arhaic al însușirii ei nu se transformă în rituri de comuniune, în sacramente, decât dacă se strecoară ideea de vrajă, de magie, de „resimțire a numinosului”. Aici poate este cazul să arătăm că prin *numinosul* lucrurilor (odată presimțit sau resimțit), lucrurile induc o *dimensiune problematică*, inaccesibilă simțurilor și experienței directe, naturale, în distanța *de la ele până la noi*. Acea dimensiune problematică (ce ar corespunde transcendentalului kantian așa cum e definit de Constantin Noica) este determinată și induce, la rândul-i, numinosul între categoriile a *priori*). „Eul intelectualismului” apare atunci ca o putere absolută (influențat fiind de această dimensiune problematică – n.n) ce servește drept bază ansamblului de manifestări ale gândirii. El intervine ca suport al activității spiritului, promotor al reflecției

(...) în sensul drumului dinspre real spre adevăr, dispre percepție înspre știință. Astfel este *subiectul transcendent* (s.n.) al lui Kant, făuritor de adevăr, astfel este și spiritul în opinia lui Brunschvicg, activ în istoria științelor”. (Gusdorf, 1996, p. 138)

(5) *Elementele cosmosului și naturii* devin „zei”, adică entități religioase abia când li se aplică și lor categoria numinosului, când sunt influențate ori abordate prin mijloace numinoase.

(6) *Basmul și mitul*, presupunând de la bun început un instinct „natural” al imaginației, povestitului, plâsmuirilor, devin ceea ce de fapt sunt abia datorită unei „trame numinoase”, care le proiectează în lumina minunatului, miraculosului.

(7) *Pur-impur*. Dincolo de caracterul lor „natural” medierea *culturală* sub specia demonicului și a divinului (*sacer și sanctus*) se situează la mare distanță de sentimentul natural al dezgustului, adică în sfera sentimentului superior al îngrozitorului (cu care se află totuși în raport de analogie). Această distanță face ca fapte care în plan natural au fost prea puțin sau deloc dezgustătoare, în celălalt plan să fie „numinos-îngrozitoare” și invers.

(8) În sfârșit, ceea ce am pus pe poziția de „capăt de serie” pentru a-i sublinia importanta, este ceea ce Rudolf Otto numise prin entități „care, de fapt, nu sunt altceva decât *pronume demonstrative rătăcitoare* – s.n. (op.cit., p. 151), ori altfel denumite tot de el: *numina locale* (cu trimitere la ciudatele divinități arabe vechi, ceea ce ne îngăduie să le socotim și drept (*cuvinte-fetiș*), entități formate pe cale mitologică, *deși nu au derivat din divinități ale naturii și nu au luat naștere din spirite* (ceea ce este, după opinia noastră, totuna cu a le recunoaște o paradoxală obârșie în același timp extramundană și nesuprafirească, poate chiar și non-transcendentă).

Acest lucru ne trimite cu gândul îndărăt la cartea noastră (Boldureanu, 1997, p. 102-107 și 130-131), unde descriam o experiență pe care însumi am avuto: vrăjitoarea Ana Jarcov nu „lucra” cu diavolul, ci în săvârșirea practicilor de „magie tare” (inclusiv *magie neagră*) ea invoca și își adjudeca *Puterea nenumită Forțele fără nume* pentru care nu folosea nici măcar un „pronume rătăcitor”! Ea indica *prezența Puterii nenumite* nu prin nume (de aceea l-am numit acolo *Cel-fără-Nume*), nici prin vreun fel de pronume, ci *prin acțiune* „Atunci (bătaie ușoară cu palma în tăblia mesei) vine!”

Ba mai mult, identitatea celui care prezida la „făcătura” nu era nici măcar „trecută în cuvânt” (prezența lui era indicată prin actul, acțiunea lovirii mesei). Trebuie să recunoaștem că o mai eficientă *acțiune concretă*, mai directă și mai brută de a cuprinde o existență numinală nici că se poate!

Dar o astfel de procedură stă în străfundul tuturor modalităților superioare de edificare spiritual-culturală - *Religia și Arta*.

Referințe

- Boldureanu, 1997 – Ioan Viorel Boldureanu, *Eseu despre creativitatea spiritului. Surse arhaice pentru Aisthesis*, Ed. Eminescu, București, 1997
- Boldureanu, 1997/a – Ioan Viorel Boldureanu, *Antropologie culturală. Dreapta credință*, Tipografia Universității de Vest, Timișoara, 1997
- Fürst, 1997 – Maria Fürst, Jürgen Trinks, *Manual de filozofie*, Ed. Humanitas, București, 1997
- Hartmann, 1974 – Nikolai Hartmann, *Estetica*, Ed. Univers, București, 1974
- Gusdorf, 1996 – Georges Gusdorf, *Mit și metafizică, Introducere în filozofie*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1996
- Otto, 1992 – Rudolf Otto, *Sacrul*, Ed. Dacia, Cluj, 1992
- Țuțea, 1992 – Petre Țuțea, *Omul. Tratat de antropologie creștină, I*, Ed. Timpul, Iași, 1992

